

*Глущенко С. В.,**кандидат юридичних наук, здобувач кафедри
організації судових та правоохоронних органів**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ПОЗАПРОЦЕСУАЛЬНІ ВІДНОСИНИ У СИСТЕМІ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Стаття присвячена сучасним тенденціям розвитку позапроцесуальних відносин, які складаються між судами загальної юрисдикції в аспекті реалізації принципів побудови судової системи – територіальності, спеціалізації та інстанційності.

Ключові слова: вищий спеціалізований суд, суди нижчих рівнів, Верховний Суд України, позапроцесуальні відносини.

Постановка проблеми. На організацію судової системи України впливають різні суспільні чинники, пов'язані з історичними, культурними, економічними, ментальними факторами, які формують особливості правової системи загалом. Тому і відносини між органами правосуддя в рамках судової системи виражають у себе як позитивні, так і негативні наслідки такої організації. В умовах зміцнення української державності, реалізації практичних кроків у напрямі євроінтеграції, потреби децентралізації судової влади, переорієнтації діяльності судових органів у площину їх функціонування як системи справедливого судочинства та необхідності дотримання при цьому конституційних принципів побудови системи судів загальної юрисдикції постає питання про удосконалення взаємозв'язків між судами нижчих рівнів і вищими спеціалізованими судами та між останніми і Верховним Судом України через призму Основного Закону держави. Наведене обумовлює актуальність цієї статті.

Ступінь дослідження. Питання, пов'язані з дослідженням відносин позапроцесуального характеру, що виникають між органами державної влади загалом та судами загальної юрисдикції зокрема, неодноразово перебували у фокусі наукового пошуку багатьох фахівців, таких як В. Б. Авер'янов, М. Й. Вільгушинський, В. А. Дерезь, М. М. Міхровська та багатьох інших. Водночас наш дослідницький підхід ґрунтується на виокремленні відносин, які не є процесуальними між судами загальної юрисдикції та складаються між вищими спеціалізованими судами і судами нижчих рівнів, між вищими спеціалізованими судами і Верховним Судом України.

Стаття 125 Конституції України та ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначають, що система судів загальної юрисдикції будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. На думку Конституційного Суду України, принцип територіальності передбачає територіальне розмежування компетенції судів загальної юрисдикції і обумовлюється потребою у забезпеченні доступу до правосуддя на всій території України [1]. Вітчизняний дослідник О. В. Закропівний принцип територіальності визначає як конституційний принцип (основну ідею, вихідне положення) побудови системи судів загальної юрисдикції, який покладений в основу організації цієї системи, що визначає підходи держави до її формування та забезпечує територіальне розмежування юрисдикції однорідних судів [2, с. 95-96].

Виклад основного матеріалу. Як зауважив Конституційний Суд України, принцип спеціалізації полягає у створенні

відповідних спеціалізованих судів для здійснення цивільного, кримінального, адміністративного, господарського судочинства [1]. У наукових дослідженнях доводиться, що сутність принципу спеціалізації судів полягає в можливості створення судових органів (виду судів або їх системи чи підсистеми), до компетенції яких належить вирішення окремих видів правових спорів за правилами відповідних судових процедур.

Принцип інстанційності розуміється органом конституційної юрисдикції як організація судової системи, яка забезпечує право на перегляд рішення суду нижчої інстанції судом вищої, оскільки аналіз положень ст. 125, п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України дає можливість зробити висновок, що у них передбачено не тільки принципи територіальності та спеціалізації, але й принцип інстанційності щодо побудови системи судів загальної юрисдикції [1]. Крім того, правова позиція Конституційного Суду України з цього питання свідчить про те, що побудова системи судів загальної юрисдикції узгоджується зі стадіями судочинства, відповідними формами провадження (зокрема, в апеляційній і касаційній інстанціях) [3]. На підставі наведених положень, С. П. Штелих дає визначення судової інстанції як судової установи (відповідного судового підрозділу), уповноваженої на розгляд справи по суті (суд першої інстанції) або на перевірку законності та обґрунтованості постановленого судового рішення, що не набрало законної сили (суд апеляційної інстанції), або на перевірку законності та обґрунтованості рішення суду, яке набрало законної сили (суд касаційної інстанції) [4, с. 108].

Отже, у такому розумінні можна стверджувати про наявність процесуальних та позапроцесуальних відносин у системі судів загальної юрисдикції. Низка досліджень, проведених фахівцями в галузі адміністративного права, спрямовує науковий пошук до видового розгалуження адміністративно-правових відносин, які виникають між відповідними суб'єктами, поділяючи їх, зокрема, залежно від способу досягнення кінцевого результату перебування органів у відносинах на координаційні, субординаційні та реординаційні.

Так, координаційні відносини можуть вибудовуватися по вертикалі і по горизонталі. При цьому зазначається, що координаційні управлінські відносини по вертикалі є двох видів: за наявності організаційного підпорядкування між відповідними органами та за відсутності такого підпорядкування [5, с. 8]. Щодо системи судів загальної юрисдикції, то можливо стверджувати про наявність лише другого виду вертикальних відносин, тобто без організаційного підпорядкування судів нижчих ланок судам вищих ланок.

Субординаційні відносини визначаються як відносини, в яких управлінський вплив здійснюється керуючим суб'єктом щодо іншого – керованого суб'єкта, що йому підпорядковується. Такі відносини спрямовані на досягнення кінцевого результату діяльністю однієї із сторін відносин (у нашому випадку прикладом може слугувати необхідність досягнення єдності правозастосування). Суттєво, що сторони у субординаційних відносинах не є рівноправними.

У свою чергу наявність таких відносин є наслідком здійснення зворотного впливу, що є і правом, і обов'язком стосовно керуючого суб'єкта, на який покладається обов'язок реагувати на такий вплив. Наприклад, на необхідність узагальнення того чи іншого питання, яке виникло у судовій практиці, апеляційним судом може бути повідомлено вищому спеціалізованому суду і він повинен відреагувати на таку потребу, оскільки саме на нього покладено відповідне повноваження у межах судової юрисдикції.

Тобто, при субординаційних відносинах управлінський вплив здійснюється керуючим суб'єктом щодо керованого суб'єкта, а за наявності реординаційних відносин керований суб'єкт впливає на керуючий, при цьому реординаційні відносини можуть існувати самостійно і поза субординаційними відносинами. Отже, управлінський вплив за наявності субординаційних відносин є обов'язком керуючого суб'єкта, а в реординаційних, виходячи зі зворотного впливу, може бути і правом керованого суб'єкта, і його обов'язком.

Крім того, в наукових дослідженнях звертається увага на те, що характер координаційних, субординаційних та реординаційних відносин у роботах фахівців у галузі адміністративного права розкривається через поняття «підпорядкування» [6, с. 37], [7, с. 91-93]. Щодо судової системи, то в цьому аспекті можливо стверджувати про здійснення окремих, різних за змістом всіма без виключення судовими органами повноважень (розгляд справ у першій, апеляційній, касаційній інстанціях та перегляд судових рішень Верховним Судом України, надання методичної допомоги, аналіз судової статистики тощо).

Отже, у науці адміністративного права серед різноманіття існуючих адміністративно-правових відносин, то щодо частини з них, які впливають із принципів побудови судів загальної юрисдикції, вирізняють відповідні кожному із них принципи конкретного виду адміністративних відносин щодо взаємодії зазначених судових органів: а) принцип територіальності – координаційні відносини; принцип спеціалізації – координаційні відносини; в) принцип інстанційності – субординаційні, координаційні, реординаційні відносини [8, с. 254].

Координаційні відносини, які виникають внаслідок реалізації принципів територіальності та спеціалізації, складаються між судами одного рівня та/або однієї чи кількох спеціалізацій. Цим підкреслюється рівноправність суб'єктів прикладання управлінського впливу та необхідність співпраці. Прикладом такої реалізації може бути співпраця вищих судових органів у контексті прийняття спільних постанов пленумів цих судів щодо тих питань, які є актуальними для правозастосування у суміжних, близьких за своєю сутністю галузях права та вирішуються у межах тих чи інших судових юрисдикцій. Тому необхідно визнати позитивну практику Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, яким започатковано проведення робочих зустрічей з представниками інших вищих спеціалізованих судів з питань напрацювання переліку питань, що потребують спільних пленарних роз'яснень, зокрема стосовно розмежування окремих видів спорів, підвідомчих судам адміністративної і цивільної, господарської і цивільної, адміністративної і кримінальної юрисдикції [9].

Іншим змістом наповнюються відносини, що виникають при реалізації принципу інстанційності, оскільки за будь-яких обставин у своїй сутності вони мають відображення результатів діяльності судів у межах того чи іншого судового процесу. Крім того, відносини, які є похідними від принципу інстанційності, мають ситуативний характер, а їх специфіка окреслюється особливостями кожного з видів судового процесу. Наприклад, згідно із п. 2 ч. 4 ст. 328 ЦПК України суддя-доповідач відмовляє у

відкритті касаційного провадження у випадку, якщо справа не переглядалася в апеляційному порядку. Також неможливим є ініціювання перегляду судових рішень Верховним Судом України у тому разі, якщо справа не переглядалася в касаційному порядку (ч. 1 ст. 354 ЦПК України).

Аналізуючи відносини, пов'язані з реалізацією принципу інстанційності, зауважимо, що субординаційні відносини мають досить специфічне відображення, оскільки ґрунтуються як на виконання положень процесуального законодавства, так і законодавства про судоустрій. У цьому випадку діє чіткий вертикальний розподіл повноважень, зважаючи на приписи відповідних норм Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Так, згідно із ст. 27 цього Закону апеляційний суд, зокрема, аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику, а також надає місцевим судам методичну допомогу в застосуванні законодавства. Водночас до повноважень місцевого суду зазначені напрями діяльності не віднесено (ст. 22 Закону). У свою чергу вищий спеціалізований суд, крім аналізу судової статистики та вивчення і узагальнення судової практики, вправі надавати методичну допомогу судам нижчих рівнів з метою однакового застосування норм Конституції та законів України, а також надавати місцевим і апеляційним судам рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції.

Координаційні відносини, які випливають із практичного втілення принципу інстанційності, мають місце, наприклад, у тому разі, коли суд вищого рівня звертається до суду нижчої ланки надати ті чи інші статистичні дані або дані, пов'язані з проблемами правозастосування, чи з інших питань судової діяльності. Суттєво, що злагодженість діяльності судових органів однієї судової юрисдикції повною мірою фокусується у вищому спеціалізованому суді, оскільки саме на нього законодавством покладено відповідальність за якість здійснення правосуддя у межах тієї чи іншої судової юрисдикції. Фактично координаційні відносини між вищими спеціалізованими судами та судами нижчих рівнів у межах однієї юрисдикції полягають у взаємній допомозі щодо вирішення тих чи інших проблем, які виникають у сфері правозастосування. У такому розумінні вищий спеціалізований суд є центром координації зусиль з виявлення причин їх виникнення та подолання негативних наслідків у діяльності судових органів.

Реординаційні відносини, що походять із реалізації принципу інстанційності, також мають особливості. З урахуванням того, що відносини такого виду є взаємодоповнюючими в аспекті функціонування судів нижчих рівнів і вищих спеціалізованих судів, можливо визначити їх сутність за звичайних та особливих обставин. До перших із них необхідно віднести, зокрема, звернення судів нижчих рівнів за роз'ясненнями щодо окремого проблемного питання. Прикладом може слугувати звернення голови апеляційного суду щодо надання методичної допомоги з окремих питань правозастосування. У цьому випадку вищий спеціалізований суд повинен аргументовано надати відповідь суду апеляційної ланки, сформувавши таким чином реординаційні відносини, похідні від принципу інстанційності.

До другого виду реординаційних відносин є потреба віднести ті з них, які складаються за особливих обставин. Виходячи з положень Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 року, у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя окремими судами в районі проведення антитерористичної операції законодавець визначив необхідним змінити територіальну підсудність судових справ, підсудних тим судам, які розташовані у районі проведення антитерористичної

операції судам. На нашу думку, цей Закон є нормативно-правовим актом особливого характеру, оскільки регулює питання діяльності судових органів виключно під час проведення антитерористичної операції. Виходячи з цього, ми вважаємо, що реординаційні відносини між судами нижчих рівнів і вищими спеціалізованими судами в контексті виконання приписів зазначеного Закону мають ознаки виняткових. Підтвердженням наведеного є і видані на виконання його норм головами вищих спеціалізованих судів відповідні розпорядження щодо визначення підсудності окремих категорій судових справ. Але під час виконання цих розпоряджень у судів місцевого та апеляційного рівнів виникли значні проблеми, що спонукає до надання судам нижчої ланки вичерпних відповідей на поставлені питання.

Також необхідно дослідити сутність відносин, які виникають внаслідок утілення конституційних принципів побудови судової системи в аспекті діяльності Верховного Суду України і вищих спеціалізованих судів. Зауважимо, що координаційні відносини щодо названих судів мають специфічні властивості. По-перше, це відносини між вищими судовими органами держави, оскільки виходячи з конституційних положень вони можуть мати свій початок і подальший розвиток лише через призму Основного Закону. Прикладом таких відносин можуть слугувати норми Закону України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року, згідно з якими Пленум Верховного Суду України мав повноваження визнати нечинними роз'яснення з питань застосування законодавства, викладені у постановках пленумів вищих спеціалізованих судів. Тобто ці відносини мали поширення на всі судові юрисдикції без виключення. Водночас діюче законодавство про судоустрій не передбачає такого повноваження Верховного Суду України. По-друге, досліджувані відносини щодо координації в контексті реалізації принципів територіальності та спеціалізації можуть складатися в результаті вирішення спільних завдань Верховним Судом України, зокрема на рівні його спеціалізованих судових палат, і вищих спеціалізованих судів. Виконання таких завдань фокусується на координації зусиль щодо зміцнення статусу суддів, їх незалежності, престижі суддівської професії, підвищення рівня кваліфікації суддів тощо.

Похідні від принципу інстанційності відносини вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України, перш за все, окреслюються особливим статусом останнього як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції. Однак це не може свідчити про виникнення конкурентних відносин між вищими спеціалізованими судами як вищими судовими органами в окремих судових юрисдикціях і найвищим судовим органом у системі всіх судів загальної юрисдикції. На нашу думку, в цьому випадку коректно вести мову про субординаційні відносини виключно у процесуальному плані взаємодії вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України. Це означає, що ні в якому разі не допускається своєрідна розстановка «сил» за принципом старший-менший, а пріоритетом має бути тільки виконання вимог закону.

На наш погляд, останнім часом субординаційні відносини в судовій системі зазнали змін, оскільки, наприклад, зі скасуванням законодавчого положення щодо керівного характеру роз'яснень Верховного Суду України у вищих спеціалізованих судів з'явилася можливість напряму доводити свої правові позиції (які можуть і відрізнятися від позиції Верховного Суду України) судам нижчих рівнів, але як рекомендації. Водночас відносини субординації збережені у процесуальному законодавстві щодо обов'язковості рішення Верховного Суду України, прийнятого за наслідками розгляду заяви про перегляд судових рішень.

Тісно пов'язаними з реалізацією принципу інстанційності є координаційні та реординаційні відносини, що виникають між вищими спеціалізованими судами і Верховним Судом України. На нашу думку, основними напрямками координаційної взаємодії є потреба сформулювати такі: 1) офіційне інформування через засоби масової інформації та на власних веб-порталах про діяльність зазначених вище судів; 2) формування позитивного іміджу Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів; 3) інформаційне забезпечення діяльності зборів суддів, голів зазначених судів; 4) забезпечення відкритості та прозорості діяльності, досягнення і дотримання демократичних стандартів у контексті комунікації між Верховним Судом України і вищими спеціалізованими судами; 5) спільна діяльність у питанні підготовки роз'яснень норм законодавства та надання методичної допомоги судам нижчих рівнів.

Для виникнення реординаційних відносин визначальними можуть бути два фактори. По-перше, це нагальна необхідність спільного обговорення проблем правозастосування з метою напрацювання єдиних правових позицій. Однак на сьогодні такі заходи майже не проводяться, а якщо і мають місце, то на інших комунікаційних майданчиках (семінари, конференції, круглі столи), що є недостатнім. Водночас ми вважаємо, що питання боротьби з корупцією у суддівському корпусі великою мірою залежить від єдності судової практики, від окресленого її формату. Тому коли суддя обізнаний з тим, що саме у визначеному напрямі він повинен застосувати ту чи іншу норму закону і вирішити спір, то кількість випадків корупції у судовій системі стала б значно меншою.

По-друге, це питання підвищення кваліфікації суддів вищих спеціалізованих судів. На наш погляд, воно є актуальним, оскільки неможливо якісно організувати такі заходи лише за участі науковців на базі Національної школи суддів України та окремих суддів у відставці [10]. Для судді суду касаційної інстанції вкрай важливим є спілкування із колегами-суддями Верховного Суду України щодо тих проблемних питань, які виникають у сфері правозастосування. Тому в аспекті реординаційних відносин між вищими спеціалізованими судами і Верховним Судом України постійна участь суддів Верховного Суду України у підготовці і підвищенні кваліфікаційного рівня суддів вищих спеціалізованих судів є виправданою.

Висновок. Отже, всі відносини, які виникають між судами загальної юрисдикції і прямо не пов'язані із здійснення правосуддя, становлять значний спектр адміністративно-правових відносин. Наведене підтверджує тезу про те, що зазначені відносини формуються на реалізацію організаційних принципів побудови судової системи: територіальність, спеціалізація та інстанційність. У такому розумінні взаємозв'язок організаційних принципів побудови системи судів загальної юрисдикції відображається і на зв'язках, що виникають у процесі їх практичного втілення.

Література:

1. Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2011 у справі за конституційними поданнями 54 народних депутатів України та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції): за станом на 12 лип. 2011 р. / Конституційний Суд України. – Офіц. вид. – Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 6. – С. 107.
2. Закропивний О. В. Територіальність як принцип побудови системи судів загальної юрисдикції в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.10. / О. В. Закропивний; Академія адвокатури України. – К., 2013. – 252 с. – С. 95-96.

3. Рішення Конституційного Суду України № 20-рп/2003 у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 3 частини другої статті 8, статей 32, 33, 34, 35, 36, 37, підпункту 5 пункту 3 розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій України» (справа про Касаційний суд України) : за станом на 11 груд. 2003 р. / Конституційний Суд України. – Офіц. вид. – Урядовий кур'єр. – 20 груд. 2003 р. – № 241.
4. Штелик С. П. Організаційно-правові аспекти інстанційної побудови системи судів загальної юрисдикції України : дис. на здобуття вченого ступеня канд. юрид. наук: 12.00.10. / С. П. Штелик; Академія адвокатури України. – К., 2012. – 237 с. – С. 108.
5. Дерещ В. А. Управлінські відносини в системі органів виконавчої влади та їх правове регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спеціальність: 12.00.07 / В. А. Дерещ; Національна академія наук України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2006. – 20 с. – С. 8.
6. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – 384 с. – С. 37.
7. Міхровська М. Роль реординаційних відносин у демократизації виконавчої влади / М. Міхровська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія «Юридичні науки». – 2013. – № 2 (96). – С. 91-93.
8. Вільгушинський М. Й. Суди загальної юрисдикції як суб'єкти соціальної взаємодії: адміністративно-правове дослідження: [монографія] / М. Й. Вільгушинський. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – 415 с. – С. 254.
9. Вищі спеціалізовані суди продовжують налагоджувати співпрацю задля забезпечення єдності судової практики [Електронний ресурс] / Act and Rules. – 80 Min / 700 MB. – 2006. – [Office Consolidation]. – Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – Назва з титул. екрану. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/golovna_storinka/vicshi_spezializovani_sud.html.
10. Програма підготовки суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (3-14 листопада 2014 року). – Національна школа суддів України. – Окреме видання. – 6 с.

Глушенко С. В. Внепроцессуальные отношения в системе судов общей юрисдикции: теоретико-прикладной аспект

Аннотация. Статья посвящена современным тенденциям развития внепроцессуальных отношений, которые складываются между судами общей юрисдикции в аспекте реализации принципов построения судебной системы – территориальности, специализации и инстанционности.

Ключевые слова: высший специализированный суд, суды низших уровней, Верховный Суд Украины, внепроцессуальные отношения.

Glushchenko S. Extra procedural relations in system of general jurisdiction courts: theoretical and applicative aspect

Summary. The article is devoted to contemporary trends in non-procedural relationships that develop between the courts of general jurisdiction in terms of implementing the principles of construction of the judicial system – territoriality, specialization and instances.

Key words: high specialized court, lower courts, Supreme Court of Ukraine, extra procedural relations.